

Van Den Uyl tot Kok

De invloed van de sociaaldemocratische crisis op de ideologie van de PvdA

Sam Mulder, S4254570
Bachelorwerkstuk Geschiedenis
15 juni 2015, eerste gelegenheid
Onderbegeleiding van Bart Verheijen MA
Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoud

Inleiding	1
Hoofdstuk 1: Joop den Uyl & De kwaliteit van bestaan	7
Hoofdstuk 2: Wim Kok & "We laten niemand los"	11
Hoofdstuk 3: De vergelijking aan de hand van de vijf crisispunten	15
Conclusie:	19
Bibliografie:	21

Inleiding

Crisis in de sociaal-democratie:

De periode tussen 1977 en 1987 wordt in de geschiedenis van de PvdA vaak beschreven als een tocht door de woestijn. Tussen 1977 en 1987 was de PvdA verbannen naar de oppositie banken.¹ Dit was de diepste crisis die partij had gekend sinds haar oprichting in 1946. De Partij was ontstaan uit een fusie van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP), Vrijzinnige Democratische Bond (VDB) en de Christelijk-Democratische Unie (CDU). Doel van de fusie was het creëren van een grote partij die het verzuilde politieke landschap in Nederland kon doorbreken.² De PvdA speelde tot 1977 met wisselend succes een belangrijke rol spelen in de Nederlandse politiek met als hoogtepunt het kabinet onder leiding van Johannes Marten (Joop) den Uyl, dat regeerde van 1973 tot 1977. Bij de daar op volgende verkiezingen wist de PvdA winst te boeken, maar kon men in de onderhandelingen geen kabinet Den Uyl II realiseren. Met deze overwinningsnederlaag begon de tocht door de woestijn. Pas met aantreden Willem (Wim) Kok in 1987 sloeg de PvdA een weg van vernieuwing in en kon de regeringsverantwoordelijkheid weer gedragen worden.³ De periode waarin de PvdA een tocht door de woestijn maakte en geen regeringsverantwoordelijkheid mocht dragen komt overeen met een tijd dat er in de sociale en politieke wetenschappen een gedachte op komt, dat de sociaal-democratie mogelijk in een crisis verkeerd. Niet alleen in Nederland maar in heel noordwest Europa hadden volgens deze wetenschappers sociaal-democratische partijen het zwaar. Dit crisis-denken mondt uit in een theorie die stelde dat in Noordwest-Europa vanaf halverwege de jaren zeventig een aantal veranderingen had voorgedaan in de sociaal-economische context die grote gevolgen zouden hebben voor de sociaaldemocratie. Over de gevolgen van deze veranderingen bestond nogal wat debat zowel binnen de sociaal-democratie als daarbuiten. Om een beter begrip te krijgen van de crisis en de plaats die dit onderzoek in neemt in het debat zal eerst gekeken worden naar de wetenschappelijke literatuur rond de crisis-theorie.

¹ Frans Becker, *Werken I: Studies en rapporten, De ondraagbare Becker: Werken in tien delen. Deel 1* (Den Haag 2014) 7.

² Jac Bosma & Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 57-58.

³ Rudolf Anton Koole, 'Ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in vergelijkend en historisch perspectief', *Socialisme en democratie* 50 (1993)73-98.

Ondergang van de sociaal-democratie in Noordwest-Europa?

Het onderzoek naar de crisis in de sociaal-democratie kwam begin jaren zeventig op uit voornamelijk sociologische en politicologische disciplines. In het onderzoek naar de crisis werden feiten en waardeoordelen soms door elkaar gehaald waardoor een aantal onderzoeken sterk ideologisch is gekleurd.⁴ Er werden meerdere mogelijke oorzaken en gevolgen van de crisis aangedragen waaronder de emancipatorische missie van de sociaal-democratie die achterhaald zou zijn. Volgens deze wetenschappers zouden de veranderingen het einde van de sociaal-democratie betekenen. De Duits-Britse socioloog en liberaal politicus Ralf Dahrendorf stelt in zijn boek *Life chances: Approaches to social en Political theory* dat de sociaal-democratie met de totstandbrenging van de verzorgingsstaat haar taak had volbracht. In dit boek stelt hij dat de geschiedenis te verklaren valt aan de hand van een netwerk van individuele kansen en keuzes. Het tijdperk van de sociaal-democratische consensus is voorbij, omdat sociaal-democratische partijen volgens hem niet instaat zijn nieuwe plannen te ontwikkelen en ze het risico lopen naar de communistische kant door te schieten. Hiermee zou het aantal individuele kansen en keuzes verder ingeperkt worden. Voor Dahrendorf is de ideale maatschappij er een waar het individu in vrijheid keuzes kan maken en kansen benutten.⁵ De Franse socioloog Michel Crozier gaat in het rapport *The crisis of democracy* nog een stap verder. In dit rapport worden West-Europa, de VS en Japan met elkaar vergeleken om een mogelijke democratische crisis in het westen te onderzoeken. Volgens Crozier had de bureaucratische verzorgingsstaat de vrije markt kapot gemaakt en waren burgers te afhankelijk geworden. In een nieuwe snelveranderende wereld was een logge bureaucratische staat volgens hem niet meer mogelijk.⁶ De Canadese politicoloog Leo Panitch bekritiseert de sociaal-democratie in 'The Impasse of Social Democratic Politics' vanuit een marxistische hoek. Hij stelt in dit essay het tegenovergestelde van Crozier. Volgens hem staat de sociaal-democratie juist te veel markt toe. Wel sluit hij aan bij de gedachte dat de sociaal-democratie op haar einde afstevent. De economische boom na de oorlog had de zwakte van het Keynesiaanse model en de tegenstrijdigheden van het sociaaldemocratisch beleid verbloemd. Nu deze op instorten stond was ook de sociaaldemocratie failliet en resteert er slechts nostalgie.⁷

De Oostenrijkse socioloog Andre Gorz ziet ook geen toekomst voor de sociaal-democratie maar bekeek het meer vanuit een politiek-ecologische hoek in zijn boek *Farewell to the Working Class: An*

⁴ Wolfgang Merkel, 'After the Golden Age: A Decline of Social Democratic Policies in Western Europe during the 1980s?', *Working paper* 20 (1989) 7.

⁵ Ralf Dahrendorf, *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory* (London, 1980).

⁶ Michel Crozier, *The Crisis of Democracy* (New York, 1975)11-58.

⁷ Leo Panitch, 'The Impasse of Social Democratic Politics', *Socialist Register* 22 (1985/1986), 50-97.

essay on post-industrial socialism. In dit boek beargumenteerd hij een nieuw gedachtegoed voor links. Volgens hem legden sociaal-democratische partijen teveel nadruk op arbeid. Deze nadruk op arbeid had geleid tot een samenleving die draaide om productie en die geen oog had voor milieu of gezondheid.⁸

De Pools-Amerikaanse socioloog Adam Przeworski en de Amerikaanse politicoloog John Sprague zagen meer electorale problemen voor de sociaal-democratie en beredeneerde aan de hand van de rational choice theorie haar ondergang. De krimpende arbeidersklasse in Noordwest-Europa zou sociaal-democratische partijen voor een electoraal dilemma stellen waarin zij niet konden winnen. Ofwel er werd gekozen voor de stem van de arbeider waarmee de sociaal-democratische invloed zou afnemen met de slinking van het proletariaat. Of men koos voor de stem van de middenklasse waardoor partijen hun sociaal-democratische identiteit verloochenden. Welke keuze ook werd gemaakt de sociaal-democratie zou uiteindelijk ten ondergaan.⁹

Op de theorie van de ondergang van de sociaal-democratie kwam halverwege de jaren tachtig een weerwoord. In dit weerwoord wordt vrijwel altijd verwezen naar een werk van de Deense socioloog Gøsta Esping-Andersen. Hij stelt in zijn werk *Politics Against Markets: the Social Democratic Road to Power* dat sociaal-democratische partijen geen statische actoren zijn, overgeleverd aan sociaal-economische structurele veranderingen. Zij hebben keuzes en kunnen mogelijk politiek succesvolle strategieën voeren om een band te smeden tussen arbeiders en middenklasse.¹⁰

De Duitse politicoloog Wolfgang Merkel verbonden aan de SPD is het eens met Esping-Andersen en stelt dat de ondergangstheorie gebaseerd is op sociologisch determinisme. Volgens hem is er bij deze studies geen oog voor een aantal politieke instituties, de socio-economische context en veranderingen in de nationale politieke mogelijkhedenstructuur. Eerdere methode om de verschillen tussen sociaaldemocratische partijen te verklaren faalden volgens hem. Merkel opteert voor een open en eclecticische aanpak waar ruimte is voor een bredere invalshoek, waardoor dit wel mogelijk zou zijn.¹¹

De Nederlandse socioloog en ex-eerste kamer lid voor de PvdA Ruud Koole is ook niet overtuigd van de ondergang van de sociaal-democratie en is zelf sceptisch over een achteruitgang. Vanuit een historisch perspectief vergelijkt hij de PvdA met haar zuster partijen in andere Europese landen. Koole tracht aan de hand van het ledenaantal, kiezersaanhang, regeringsdeelname en de invloed op regeringsbeleid te onderzoeken of er spraken is van een achteruitgang in de sociaal-democratie. Hij

⁸ Andre Gorz, *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-industrial Socialism* (London, 1982).

⁹ Adam Przeworski en John Sprague, *Paper Stones: A History of Electoral Socialism* (Chicago/London, 1986).

¹⁰ Gøsta Esping-Andersen, *Politics Against Markets: the Social Democratic Road to Power* (Princeton, 1985).

¹¹ Wolfgang Merkel, 'After the Golden Age: A Decline of Social Democratic Policies in Western Europe during the 1980s?', *Working paper* 20 (1989) 12-15.

stelt vast dat een afnemend ledenaantal niet specifiek geldt voor de PvdA maar voor alle Nederlandse politieke partijen. Daarnaast is het aantal PvdA stemmers tussen 1973-1987 niet afgenomen en neemt het aantal potentiële stemmen zelfs toe. Koole ziet dus geen neergang van de PvdA en verwacht ook geen ondergang in de toekomst. Hij sluit niet uit dat de perikelen die in 1993 spelen binnen de PvdA mogelijk invloed hebben op de verkiezingen van 1994.¹²

De politicologen Silja Häusermann en Jane Gingrich onderzochten niet direct de sociaal-democratie of haar crisis maar kwamen wel met interessante feiten voor deze discussie. Hun onderzoek richtte zich op de welvaartsstaat en politieke coalities die deze ondersteunde. Hierbij werd ook gekeken naar het electoraat van zowel linkse als rechtse partijen in Europa. Interessant is hier dat zij vaststellen dat de samenstelling van het electoraat van linkse partijen verandert, doordat een steeds groter deel wordt ingenomen door de middenklasse. Daarnaast stemmen steeds meer arbeiders voor rechtse partijen. Volgens Häusermann en Gingrich komt dit onder andere omdat de scheiding tussen links en rechts steeds minder sociaal-economisch bepaald worden en steeds meer cultureel.¹³

Historische benadering:

Naast het werk van Koole is er nog vrij weinig geschreven over de crisis vanuit een historische perspectief. In overzichtswerken door onder andere politicoloog Frans Becker¹⁴ en historicus Dietrich Orlow¹⁵ wordt de sociaal-democratische crisis vaak wel genoemd of beschreven maar staat deze niet centraal. Voorgaande studies vanuit een sociologisch en politicologische inslag trachtten een voorspelling voor de toekomst te doen. Dit onderzoek heeft tot doel de crisis en haar gevolgen vanuit een historisch perspectief te onderzoeken. Wat de toekomst van de sociaal-democratie is en of zij te ondergaat zal daarom ook niet aan de orde komen in dit paper. De nadruk van dit onderzoek ligt op de ideologische gevolgen van de crisis in de sociaaldemocratie voor de PvdA. Hoe gingen sociaaldemocratische partijen en vooral hun leiders om met de crisis en wat voor invloed had dit op hen. De studies van Koole en Häusermann & Gingrich hebben aangetoond dat de PvdA instaat is gebleken de stem van de middenklasse te winnen en mede hierdoor de crisis het hoofd te bieden. Hoe de PvdA dit voor elkaar heeft gekregen is nog niet verder onderzocht. In dit paper wordt onderzocht hoe de PvdA ideologisch is veranderd tussen 1962 en 1995 en wat de mogelijk invloed

¹² Rudolf Anton Koole, 'Ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in vergelijkend en historisch perspectief', *Socialisme en democratie* 50 (1993)73-98.

¹³ Silja Häusermann en Jane Gingrich, 'The Decline of the Working-class Vote, the Reconfiguration of the Welfare Support Coalition and Consequences for the Welfare State', *Journal of European social policy* 25 (2015) 50-75.

¹⁴ Frans Becker, *Werken I: Studies en rapporten, De ondraagbare Becker: Werken in tien delen. Deel 1* (Den Haag 2014).

¹⁵ Dietrich Orlow, 'The Paradoxes of Success. Dutch Social Democracy and its Historiography', *Low countries historical review* 110 (1994) 40-52.

van de sociaal-democratische crisis hierin is. De volgende vraag zal centraal staan in dit paper: Hoe heeft de sociaal-democratische crisis invloed gehad op de ideologie van de PvdA? Een ideologie wordt in dit onderzoek gedefinieerd als een visie op de huidige maatschappij, een visie van de gewenste maatschappij en hoe deze tot stand moet komen. Een inzicht in de historische ontwikkeling van de ideologie van de PvdA kan bijdragen aan een niet statisch beeld van de sociaal-democratie. Daarnaast geeft een historische aanpak het beste de getailleerde historische werkelijkheid weer. Om inzicht te krijgen in de ideologie van de PvdA en de ontwikkeling daarvan wordt het ideologisch denken van Joop den Uyl met dat van Wim Kok vergeleken. Zowel Den Uyl als Kok hebben veel betekend voor de partij en in hun tijd en hun stempel gedrukt op de ideologie van de partij. Daarnaast staat Den Uyl symbool voor het PvdA van voor en tijdens de crisis en Wim Kok voor de oplossing van de crisis en de PvdA van na de crisis. Om het ideologisch denken van deze grote PvdA mannen vast te stellen wordt voor elk van hen een ideologische tekst geanalyseerd. Voor den Uyl is gekozen voor de tekst 'De kwaliteit van bestaan' uit 1962, die de basis vormde voor 'Om de kwaliteit van bestaan' het PvdA verkiezingsprogramma van 1963.¹⁶ Volgens Becker zit er een continuïteit in het sociaal-democratische gedachtegoed van Den Uyl tussen 1963 en 1971 toen hij zijn verkiezingsprogramma presenteerde.¹⁷ Hierdoor zal deze tekst representatief zijn voor het ideologisch denken van Den Uyl ten tijde van zijn leiderschap van de PvdA. Voor Kok is gekozen voor zijn Den Uyl lezing uit 1995 getiteld "*We laten niemand los*".¹⁸ Politicoloog, socioloog en PvdA ideoloog Bart Tromp noemde deze rede minachtend voor driekwart de troonrede van Paars.¹⁹ Daarnaast merkte Rene Zwaap, journalist voor De Groene Amsterdammer, op dat dit een van de weinige keren was dat Kok zich enigszins ideologisch uitliet.²⁰ De publicatie data van deze twee teksten vormen afbakening van dit onderzoek in de tijd. Ze worden geanalyseerd aan de hand van de volgende drie ideologische kenmerken: een beschrijving van de bestaande orde, vaak een wereldvisie (1), een model van een gewenste toekomst, een visie van een goede samenleving (2), een uitleg hoe politieke veranderingen tot stand gebracht zouden moeten worden (3).²¹ Deze drie ideologische kenmerken zullen met elkaar vergeleken worden. Vervolgens zullen de verschillen tussen de ideologieën van Den Uyl en Kok vergeleken worden met de vijf crisis-punten genoemd door de Duitse politicoloog Wolfgang Merkel in zijn werk 'After the golden age: A Decline of Social

¹⁶ Johannes Marten den Uyl, *Inzicht en uitzicht: opstellen over economie en politiek* (Amsterdam, 1978).

¹⁷ Frans Becker, *Werken I: Studies en rapporten, De ondraagbare Becker: Werken in tien delen. Deel 1* (Den Haag 2014)12.

¹⁸ Wim Kok, "*We laten niemand los*", *We laten niemand los. Den Uyl-lezingen 1993-1999* (Amsterdam, 2000) 73-99.

¹⁹ Bart Tromp, 'Een haalbaar ideaal', *Het Parool* (Amsterdam, 13-12-1995).

²⁰ Rene Zwaap, 'Het tweestromenland van Wim Kok', *De Groene Amsterdammer 2* (Amsterdam, 1996).

²¹ Andrew Heywood, *Political Ideologies: An Introduction* (Basinstoke, 2012) 11-12.

Democratic Policies in Western Europe During the 1980s?'.²² (1) Het eerste crisispunt is de blokkade van Keynesiaanse coördinatie methode. De Keynesiaanse methode hield in dat de overheid door grotere investeringen de economie opgang probeerde te krijgen. De internationalisering van economieën zou leiden tot een verlies van nationale controle. De Keynesiaanse ideeën stonden model voor het economisch beleid van sociaal-democratische partijen. De daaruit voortvloeiend coördinatie-methode werkte wel op nationale schaal, maar leek minder effectief op de internationale. Daarnaast zou economische groei niet langer direct aan banengroei gekoppeld zijn. Dit maakte het moeilijker om het lang gekoesterde sociaal-democratische ideaal van volledige arbeid te verwezenlijken.

(2) Het tweede crisispunt betreft de sociaalstructurele veranderingen. Door technologische ontwikkelingen zijn er minder arbeiders nodig en differentiëren zij zich. Door deze differentiatie onder arbeiders hadden zij geen universele behoeften meer. Daarnaast was het klassieke sociaaldemocratische beleid minder aantrekkelijk voor de middenklasse in een krimpende economie.

(3) Het derde crisispunt behelst de opkomst van nieuwe sociale eisen. De opkomst van postmaterialistische waarden als vrouwenemancipatie, gelijkheid, autonomie en het milieu brachten nieuwe eisen met zich mee voor de politiek. Niet langer kon men zich puur richten op economische groei en de verdeling van welvaart. Er moest ook rekening gehouden worden met de consequenties van deze economische groei.

(4) Het vierde crisispunt betreft het probleem van sociaal politieke allianties. De opkomst van zowel postmaterialisme als neo-materialisme bracht politieke stroming met zich mee. Hierbij vormde de links libertariërs met hun postmaterialistische waarden een nieuwe concurrent op links. Terwijl het neoliberalisme met haar neo-materialistische waarden allianties met partijen op rechts moeilijker maakten.

(5) Het vijfde en laatste crisispunt betreft het einde van het intellectuele overwicht.

De sociaaldemocratische partijen verloren het intellectuele overwicht en daarmee de mogelijkheid om het maatschappelijk debat te sturen in de richting van reformisme, progressie en moderniteit. In plaats daarvan werd het maatschappelijk debat getekend door liberaal markgericht denken en individualisme aan de ene kant en ecologisme aan de andere.

Deze vijf punten geven in de kern weer van de crisis en hierdoor wordt het mogelijk ideologische verschillen tussen Den Uyl en Kok te koppelen aan de crisis-theorie. In het eerste hoofdstuk wordt een korte biografische schets gemaakt van Den Uyl met een korte behandeling van de politieke

²² Wolfgang Merkel, 'After the Golden Age: A Decline of Social Democratic Policies in Western Europe during the 1980s?', *Working paper* 20 (1989) 3-7.

context gevolgd door de tekst-analyse. Het tweede hoofdstuk zal starten met een biografische schets van Kok met een korte behandeling van de context gevolgd door de tekst-analyse. In het derde hoofdstuk worden de twee analyses naast elkaar gelegd om ze uiteindelijk te vergelijken met de vijf crisis punten. Hiermee zullen conclusies worden getrokken over de invloed van de sociaal-democratische crisis op de ideologie van de PvdA.

Hoofdstuk 1: Joop den Uyl & De kwaliteit van bestaan

Joop den Uyl

Johannes Marten den Uyl werd geboren op 9 augustus 1919 te Hilversum. Hij kreeg van zijn ouders een streng gereformeerde opvoeding en kwam hier door in aanraking met het antirevolutionaire gedachtegoed.²³ Pas tijdens en na de Tweede Wereldoorlog zou hij zich gaan identificeren met het socialisme en de sociaaldemocratie. Den Uyl was geschokt in de oorlog door de joden vervolging en de afschaffing van de vrijheid van meningsuiting en de democratie. Hierdoor kreeg hij een grondige afkeer van het nationaalsocialisme. Bij hem ging steeds meer het gevoel leven dat de maatschappij ingrijpend veranderd moest worden om deze te beschermen tegen het nationaalsocialistisch kwaad.²⁴ Na de oorlog gaat Den Uyl als journalist bij het Parool en Vrij Nederland. Beide bladen waren net als de PvdA een voorstander van het doorbreken van de verzuiling. In 1949 werd hij directeur van de Wiardi Beckman Stichting en wethouder van Amsterdam. Zijn vuurdoop in de nationale politiek zou hij krijgen in het kabinet Cals (1965-1966) dat ten val zou komen in de op 13-14 oktober in de roemruchte nacht van Smelzer. Als lijsttrekker van de PvdA zou hij de personificatie worden van de polarisatie met rechts. Deze polarisatie werd gevoed door de ideeën van Nieuw Links. Nieuw links stond voor postmaterialistische waarden zoals een verdere democratisering van het politieke bestel.²⁵ Den Uyl herkende in het gedachtegoed van Nieuw Links zijn eigen ideeën en wilde hiervoor ruimte maken binnen de PvdA. Hij zou trachten een brug te vormen tussen traditionele sociaaldemocratische generatie en de opkomende radicalere Nieuw Links-generatie.²⁶ Het polariseren met rechts zou goed uitpakken voor de PvdA, maar maakte tegelijkertijd het maken van coalities moeilijker. Toch zou uiteindelijk in 1973 een kabinet aantreden onder leiding van Den Uyl. Het kabinet zou behoorlijk wat voor de kiezen krijgen maar wist zich zelf telkens staande te houden. Uiteindelijk zou het toch op de finishlijn struikelen en vallen over de grondkwestie.²⁷ Al met

²³ Anet Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en Doordouwer* (Amsterdam, 2008) 11.

²⁴ Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987*, 456.

²⁵ Becker, *De ondraagbare Becker*, 9.

²⁶ Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987*, 461.

²⁷ Bosma & Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 138-143.

al wordt zijn tijd als minister-president toch vaak gezien als Den Uyls finest hour.²⁸ Na zijn premierschap boekte de PvdA een verkiezingsoverwinning maar wist door een breuk met de confessionelen geen tweede kabinet Den Uyl te vormen. Den Uyl zou de komende tien jaar nog heftig oppositie voeren met een intermezzo van acht maanden in het vechtkabinet Van Agt II. In 1986 werd hij opgevolgd worden door Wim Kok als fractieleider. Een jaar later stierf Joop Den Uyl aan de gevolgen van een hersentumor. Joop den Uyl had zich ontwikkeld tot partij-ideoloog bij uitstek, en had als geen ander de koers van de partij de laatste decennia bepaald.²⁹

'De kwaliteit van bestaan':

De Ideologische tekst van Den Uyl die geanalyseerd wordt, is 'De kwaliteit van bestaan'. Den Uyl schreef deze tekst ten tijde van zijn directeurschap van de Wiardi Beckman Stichting. In 1959 had de PvdA een nieuw beginselprogramma gekregen dat nog verder afstond van haar marxistische beginselen. Toch worstelde de PvdA nog steeds met haar plaats in de welvaartstaat. Daarom kwam de Wiardi Beckman stichting met het rapport 'Om de kwaliteit van bestaan' dat later het verkiezingsprogramma zou vormen.³⁰ De tekst 'De kwaliteit van bestaan', geschreven door Den Uyl, zou als voorbeeld dienen voor dit rapport en dus indirect het verkiezingsprogramma.

We zullen nu de tekst gaan analyseren aan de hand van de eerder genoemde drie ideologische kenmerken: een beschrijving van de bestaande orde, vaak een wereld visie (1), een model van een gewenste toekomst, een visie van een goede samenleving (2), een uitleg hoe politieke veranderingen tot stand gebracht zouden moeten worden (3). De drie kenmerken zullen enigszins los van elkaar besproken worden maar toch vaak door elkaar lopen door hun onvermijdbare overlappingsen.

De bestaande orde:

Den Uyl begint 'De kwaliteit van bestaan' met een beschrijving van de grotere internationale context. Het eerste punt dat hij aanhaalt is de tweedeling in de wereld die ontstaan is na de oorlog tussen de vrije wereld en het communisme. Daarnaast ziet hij de neergang van het kolonialisme en het ontstaan van nieuwe staten en de daarbij behorende nieuwe machtsverhoudingen als een belangrijke ontwikkeling. Als laatste noemt Den Uyl de nog prille maar toch al erg belangrijke Europese integratie.³¹

²⁸ Bleich, *Joop den Uyl 1919-1987*, 11.

²⁹ Becker, *De ondraagbare Becker*, 50.

³⁰ Bosma & Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 102-109.

³¹ Den Uyl, *Inzicht en uitzicht*, 116-117.

Zijn analyse van de huidige maatschappij zet Den Uyl af tegen de ontwikkelingen binnen de maatschappij en de sociaaldemocratie van voor en kort na de oorlog. De Nederlandse maatschappij wordt volgens Den Uyl zeer beïnvloed door de eerder geschetste internationale context. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de Nederlandse welvaart enorm gegroeid. Deze groei heeft een aantal ontwikkelingen tot gevolg gehad zoals de opkomst van massamedia en een consumptie maatschappij. Ook heeft het bijgedragen aan het terugdringen van de werkloosheid en het opbouwen van sociale zekerheid.³² Den Uyl ziet in dat de meeste doelen van de vooroorlogse sociaaldemocratie verwezenlijkt zijn in de verzorgingsstaat, maar stelt ook vast dat er nog steeds problemen zijn waar de PvdA het hoofd aan moet bieden. De groeiende welvaart is volgens hem niet in gelijke mate ten goede gekomen van alle Nederlandse en wereld burgers. Ten eerste stelt hij dat de kloof tussen rijken en arme landen sinds de oorlog alleen maar is vergroot. Daarnaast ziet Den Uyl dat de kansen voor mensen uit lagere milieus nog steeds niet gelijk zijn aan die van mensen uit de hogere milieus. Onder andere het erfrecht en de concentratie van economische macht bevoorrecht nog steeds de laatst genoemde groep. Als laatste probleem in de samenleving noemt Den Uyl de scheve ontwikkeling tussen private en publieke diensten. Privé-bezit en -diensten lijken te groeien als kool terwijl de publieke verkrotten. Minder vermogende mensen, zoals bijvoorbeeld arbeiders en ouderen, die afhankelijk zijn van deze publieke diensten lijden hieronder. Voor den Uyl is de Nederlandse samenleving in 1962 nog steeds opgedeeld in klassen.³³

De gewenste toekomst:

Nederland heeft volgens Den Uyl een positieve groei door gemaakt. Maar de welvaart en kansen die de groei met zich mee bracht, waren volgens hem ongelijk verdeeld. De samenleving die Den Uyl voor ogen had, maakte de kansen en welvaart voor iedereen beschikbaar. Om dit te bereiken was er volgens Den Uyl een nieuwe vorm van politiek nodig. De samenleving was in een nieuwe fase terecht gekomen, de fase van de massaconsumptie. Het socialisme had altijd gestreefd naar de humanisering van productie door hem onder andere meer te richten op de bevrediging van levensbehoeften. Maar door bevolkingsgroei en technologische ontwikkelingen is er een nieuwe afstemming van productie op behoeften nodig.³⁴ Ongecontroleerde welvaarts-groei was niet meer het ideaal. De vruchten van de welvaarts-groei moesten gestuurd en gecontroleerd worden. Door de verdeling van de welvaart zou armoede zowel in Nederland als in de wereld moeten worden

³² Den Uyl, inzicht en uitzicht, 117.

³³ Ibidem, 118-121.

³⁴ Ibidem, 122.

uitgebannen. Daarnaast moesten de vervreemding van arbeid worden tegengegaan door arbeiders inspraak te geven in de maatschappelijke besteding van het productieresultaat. De verschillen tussen de klassen in de maatschappij moesten kleiner worden, of het liefst helemaal verdwijnen.³⁵

Het plan:

Den Uyl had ook voor ogen hoe de sturing en controle van de welvaart moest gebeuren. Geïnspireerd door het denken van de Britse econoom John Maynard Keynes kwam hij met het idee van planmatige productie. Door te inventariseren van wat er nodig was in de Nederlandse samenleving kon de productie hier op afgestemd worden. Door te plannen moest er voorkomen worden dat er producten geproduceerd werden die niet bijdroegen aan het vergroten van de rechtvaardigheid, de weerbaarheid en de beschaving van de geïndustrialiseerde samenleving. Productie moest ook vooral ten goede komen aan de publieke sector. Investeren in de publieke sector zou er voor zorgen dat de groeiende welvaart ook de behoefte van de kansarmen in de maatschappij zouden worden bevredigd. Maar de planning moest ook afgestemd worden op de behoeften van de ontwikkelingslanden om de kloof tussen arme en rijke landen te verkleinen. Daarnaast zou er gewerkt moeten worden aan de industrialisatie van deze landen en aan hun integratie in de wereldmarkt. De verbetering van de economische situatie van ontwikkelingslanden was niet alleen noodzakelijk vanuit moreel oogpunt. Politiek gezien zou economische voorspoed deze landen behoeden voor het communistische gevaar.³⁶ De productie zou hoog moeten blijven om minder ontwikkelde landen te kunnen laten profiteren van de Nederlandse welvaart. Planning zou de productie hooghouden en bijdragen aan verdere groei. Het zou overproductie in bijvoorbeeld de scheepvaart, het luchtverkeer en de landbouw voorkomen. Om productie effectief te plannen, diende het niet alleen op nationaal maar ook op Europees niveau plaats te vinden. Een Europees plan bureau zou hiervoor een goede mogelijkheid zijn.³⁷

Den Uyl wilde dus de productie ondergeschikt maken aan de behoeften van vooral de zwakkeren in de Nederlandse maatschappij en in de wereld. De productie en haar resultaat moesten zo gestuurd en gecontroleerd worden dat ze de maatschappelijke behoeften bevredigden. Dit zou via planning moeten gebeuren op nationaal niveau. Maar Den Uyl zag al in dat in de toekomst deze planning waarschijnlijk op Europees niveau zou moeten plaatsvinden. De ideologie van Den Uyl in deze tekst is klassiek sociaal-democratische te noemen. Dit blijkt uit een in klassen ingedeelde maatschappij en

³⁵ Ibidem,123.

³⁶ Ibidem,125.

³⁷ Ibidem,123-126.

een Keynesiaans plan voor de toekomst. In het volgende hoofdstuk zullen we ingaan op de ideologie van Kok en hoe die naar voren komt uit zijn reden "*We laten niemand los*" om te zien of de sociaal-democratische ideologie veranderd was in 1995.

Hoofdstuk 2: Wim Kok & "We laten niemand los"

Wim Kok:

Willem Kok werd geboren op 29 September 1938 in het Zuid-Hollandse Bergambacht. Hij groeide op in een sociaal-democratische gezin dat het niet breed had. Zijn opgroeien in armoede zou vormend zijn voor zijn latere felle strijd hier tegen.³⁸ Kok kwam via de mulo en de hbs uiteindelijk terecht op Nijenrode waar hij bedrijfskunde studeerde. Nijenrode zou voor Kok een totaal nieuwe wereld zijn die hem vormde tot een vechter en een harde werker.³⁹ Zijn publieke carrière begon hij in 1961 bij de vakcentrale NVV. Hij zou het bij de NVV en het latere FNV schoppen tot voorzitter maar in 1985 toch de overstap te maken naar de PvdA. Een van de belangrijkste motivaties voor de overstap was een persoonlijk verzoek door Den Uyl om zicht verkiesbaar te stellen voor de Tweede Kamer.⁴⁰ Kok was voor de PvdA bij de verkiezingen van 1986 lijstduwer en kreeg 570.000 voorkeurstemmen. Van 1989 tot 1994 zou hij minister van financiën en vicepremier zijn in het Kabinet Lubbers III. Voornamelijk door het grote verlies van het CDA was het in 1994 mogelijk om het kabinet Paars I te vormen waarvan Kok de minister-president zou zijn. Het zou opgevolgd worden in 1998 door Paars II eveneens onder zijn leiding.

De verkiezingswinst van 1998 waren een bekroning op de lange weg die had geleid tot een nieuwe meer realistische PvdA.⁴¹ Kok was de man die de PvdA terug had gebracht naar de regeringsmacht. Onder leiding van Kok was de PvdA in de oppositie niet langer een partij die alleen nee zei maar ook een alternatief bood.⁴² In de verkiezingen van 1998 werd het politieke lot van Kok verbonden aan een verkiezingsoverwinning. De winst van de coalitie van Paars I liet zien dat de kiezer nog een Paars kabinet wilde en kan gezien worden als een overwinning voor Kok en de PvdA.⁴³ Paars II staat bekend als het kabinet dat de confessionele obstakels als euthanasie en het homohuwelijk opruimde. Het zou uiteindelijk in april 2002, vlak voor de finishlijn, struikelen over de Srebrenica-kwestie waar Kok

³⁸ Pieter Klein en Redmar Kooistra, *Wim Kok: het taaie gevecht van een polderjongen* (Amsterdam 1998) 27-28.

³⁹ Klein en Kooistra, *Wim Kok: het taaie gevecht*, 36-38.

⁴⁰ Ibidem, 217-218.

⁴¹ Ibidem, 8.

⁴² Ibidem, 222 & 238.

⁴³ Bosma & Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland*, 213.

de politieke verantwoordelijkheid voor nam. Al in 2001 voor de val van Paars II had hij het einde van zijn politieke carrière aangekondigd en Melkert als zijn opvolger aangewezen.⁴⁴

Kok bleek een geboren premier te zijn en wist zich ook te profileren als een Europees regeringsleider. Hij was geen klassiek sociaal-democraat wat hem soms op veel kritiek vanuit de achterban kwam te staan. Kok was een bruggenbouwer binnen de Nederlandse politiek die onderhandelde en compromissen sloot. Volgens hem is links niet simpelweg een alternatief voor rechts. Links vertegenwoordigt een groot deel van de Nederlandse bevolking en moet daarom deelnemen in het maken van beleid.⁴⁵

"We laten niemand los":

"We laten niemand los" was de achtste Den Uyl lezing gehouden door Kok op 11 december 1995. De rede zou kunnen gezien worden als een 'troonrede' voor Paars en was volgens sommige de enige keer dat Kok zich publiekelijk ideologisch uitliet.⁴⁶ Een van de bekendste uitdrukkingen uit de rede is het afschudden van de ideologische veren. Hiermee bedoelde Kok dat de socialistische ideologie vaarwel moest worden gezegd. Hij beroept zich op onder andere de gebundelde werken van Den Uyl en 'Het socialisme op sterk water' van partij ideoloog Paul Kalma, om een onontkoombaar pad naar het politieke midden te beargumenteren. Naast deze twee bronnen beroept Kok zich op een aantal rapporten van verschillende achtergronden voor zijn verdere betoog over de zijn visie op de huidige en toekomstige Nederlandse maatschappij.⁴⁷

Net als bij 'De kwaliteit van bestaan' zal ik nu de tekst gaan analyseren aan de hand van de eerder genoemde drie ideologische kenmerken: een beschrijving van de bestaande orde, vaak een wereld visie (1), een model van een gewenste toekomst, een visie van een goede samenleving (2), een uitleg hoe politieke veranderingen tot stand gebracht zouden moeten worden (3).

De bestaande orde:

Kok begint zijn betoog met een korte geschiedenis van de PvdA en haar voorloper de SDAP. In deze geschiedenis ziet hij een lijn van conflict tussen ideologie en praktijk die de partij in haar greep houdt. Hij verbindt aan dit conflict de in dit paper centraal staande crisis binnen de PvdA aan die volgens hem grote gevolgen heeft gehad voor de partij. Kok schrijft zijn betoog veel al in contrast met de tijd van

⁴⁴ Ibidem, 198-224.

⁴⁵ Klein en Kooistra, *Wim Kok: het taaie gevecht*, 216-224.

⁴⁶ Bart Tromp, 'Een haalbaar ideaal', *Het Parool* (Amsterdam, 13-12-1995).

⁴⁷ Wim Kok, *"We laten niemand los"*, *We laten niemand los. Den Uyl-lezingen 1993-1999* (Amsterdam, 2000) 19.

Den Uyl. In deze speech lijkt Kok naast het uiteenzetten van zijn plannen voor de toekomst van Nederland ook de PvdA een nieuwe richting te geven.⁴⁸

Een van de grootste en belangrijkste recente veranderingen in de wereld context volgens Kok is de val van het communisme. Het zou de machtsverhoudingen in de wereld net als ten tijde van de dekolonisatie ingrijpend hebben veranderd. Maar volgens Kok zou de val van het communisme ook tot gevolg hebben gehad dat mensen minder geloof hebben in ideologieën. Dit geeft volgens hem de PvdA de mogelijkheid de banden met het socialisme te breken, de ideologische veren af te werpen, en een nieuwe richting in te slaan. Volgens Kok is de maatschappij niet meer in te delen in hokjes van arbeiders en kapitalisten. Er is een brede middengroep ontstaan die als geheel kwetsbaar is.⁴⁹ Hij zag dat in 1995 het de werklozen, in plaats van de mensen met een minimum inkomen, waren die de steun van de staat nodig hadden.

Naast dit ideologische betoog haalt Kok ook de internationalisering aan. De wereld is kleiner geworden en verder met elkaar vergroeid dit heeft de speelruimte voor nationale overheden verkleind. Ondanks het feit dat markteconomieën een mondiaal karakter krijgen zijn er nog steeds grote verschillen wereldwijd te zien tussen hen.⁵⁰

Het volgende hoofdstuk wijdt Kok aan de ruimtelijke indeling van Nederland. Nederland zou dichtgegroeid zijn tot een grote stad met een slechte infrastructuur. Dit zou files tot gevolg hebben dat zowel een slechte invloed zou hebben op het milieu als de economie.⁵¹ Het laatste hoofdstuk gaat over verhouding tussen de burger en de staat. Om de verzorgingstaat in stand te houden is er solidariteit nodig onder burgers. Deze solidariteit wordt volgens Kok door twee dingen ondermijnd. Ten eerste het misbruik van sociale voorzieningen, ten tweede door de onoverzichtelijkheid en ondoorzichtigheid van de politiek.⁵²

De gewenste toekomst:

Een van de belangrijkste punten voor de toekomst is voor Kok een breed gedragen verzorgingstaat. Deze verzorgingstaat moet een breed scala aan voorzieningen bieden en zuinig omgaan met gemeenschapsgelden. Ook zal de infrastructuur van Nederland volgens Kok op de schop moeten. Zowel het transport van mensen en goederen als van informatie zal verbeterd moeten worden om de Nederlandse economie weerbaar te maken en het milieu te sparen. Daarnaast moet de politiek

⁴⁸ Wim Kok, "We laten niemand los", 3.

⁴⁹ Ibidem, 4-6.

⁵⁰ Ibidem, 7.

⁵¹ Ibidem, 12.

⁵² Ibidem, 14-15.

doorzichtiger worden voor de burger om haar steun en begrip te waarborgen. Dit geldt niet alleen op nationaal maar ook op Europees niveau. Verder ziet Kok verdere Europese integratie in een verder internationaliserende wereld als cruciaal zeker na de val van de muur en de Duitse hereniging.

Het plan:

Het los laten van ideologieën loopt als een rode draad door het betoog van Kok. De kern van zijn boodschap is dat toekomstig beleid vanuit een meer pragmatisch oogpunt moet worden gemaakt. Door vanuit een breed maatschappelijk midden beleid te maken zal het meer draagvlak hebben onder de bevolking. Er zal een nieuwe houding moeten worden aangenomen worden ten opzichte van arbeid. Er zal flexibeler moeten worden omgegaan met arbeidsduur, wisseling van werkring en aangepaste arbeid. De verzorgingsstaat zal een goede balans moeten hebben tussen rechten en plichten van alle burgers en niet alleen de zwakkeren. De werkende bevolking zal bereid zijn haar belasting te betalen in de wetenschap dat er rechtvaardige zaken mee worden gefinancierd.⁵³ Soberheid en effectiviteit van de verzorgingsstaat zijn hier van belang zodat er ruimte blijft voor de ondersteuning van de minst vermogenden.⁵⁴

Voor verdere Europese integratie heeft Kok een zevental punten: (1) vasthouden aan de monetaire unie, (2) het sociaaleconomisch beleid van het witboek in grote lijnen volgen⁵⁵ (3) het efficiënter en slagvaardiger maken van Europese instituties, (4) het opstellen van een geloofwaardig buitenlands- en veiligheidsbeleid, (5) meer gebruikmaken van communautaire methode zoals Europese commissie en Hof, (6) grotere nadruk op de stedelijk samenleving en (7) uitbreiding van de EU met Midden- en Oost-Europese landen.⁵⁶

Voor een betere ruimtelijke indeling noemt Kok vijf punten: (1) verdere aanleg van Vinex wijken, (2) ontwikkelen van een milieu-technische kennis-infrastructuur, (3) opzetten van grote projecten zoals de uitbreiding van Schiphol en de Betuwelijn, (4) recyclen, (5) een moderne, digitale communicatie infrastructuur. Het is volgens hem van belang dat er niet meer ideologisch gekozen wordt voor milieu of economie. Er zal een elkaar versterkende balans gevonden moeten worden tussen die twee.⁵⁷

Als laatste punt haalt Kok het doorzichtiger maken van de politiek aan. Volgens hem moet er afgestapt worden van ideologische politiek. Door meer nadruk te leggen op thema's zal de participatie van de burger toenemen. Om deze thematische aanpak te versterken zou een correctief

⁵³ Ibidem, 10-11.

⁵⁴ Ibidem, 14.

⁵⁵ Door de Europese commissie onder voorzitterschap van Jacques Delors opgesteld witboek met ambitieuze sociaaleconomische plannen op het gebied van werkgelegenheid en scholing ter vergroting van flexibiliteit en decentralisatie in de arbeidsverhoudingen.

⁵⁶ Ibidem, 8-9.

⁵⁷ Ibidem, 12-13.

wetgevend referendum een mogelijkheid zijn. Ondanks zijn pleidooi voor burger-participatie zal toch de publieke sector voornamelijk van belang blijven omdat deze als enige bepaalde verantwoordelijkheden kan dragen.⁵⁸

De ideologie van Kok die naar voren komt in zijn lezing "We laten niemand los" is duidelijk geen klassiek sociaal-democratische meer. Met een duidelijke keus voor de middenklasse, Europa en een balans tussen economie en milieu is Kok een nieuwe (derde) weg in geslagen. In het volgende hoofdstuk zullen we deze twee ideologieën met elkaar vergelijken en een beter inzicht te krijgen van de invloed van de vijf eerder genoemde crisis punten.

Hoofdstuk 3: De vergelijking aan de hand van de vijf crisispunten

In dit hoofdstuk zullen we de ideologieën van Den Uyl en Kok beschreven in de vorige hoofdstukken met elkaar vergelijken aan de hand van de eerder genoemde crisispunten. Hierdoor zullen we een scherper beeld krijgen van de invloed van de crisis op de ontwikkeling van de ideologie van de PvdA.

De blokkade van Keynesiaanse coördinatie-methode:

Internationalisering zou in de loop van de twintigste eeuw er toe leiden dat economieën steeds meer met elkaar verweven raakten, dit had tot gevolg dat nationale overheden controle verloren. De Keynesiaanse ideeën stonden model voor het economisch beleid van sociaal-democratische partijen. De daaruit voortvloeiend coördinatie methode werkte wel op nationale schaal, maar leken minder effectief internationaal. Den Uyl liet zich nog inspireren door Keynesiaans denken en had een klassiek sociaal-democratisch plan. De kern van zijn plan was om productie te plannen en sturen en dit zou vooral binnen Nederland gebeuren. Toch voorzag Den Uyl al de moeilijkheden met de Keynesiaanse coördinatie-methode. In de toekomst zag hij in dat planning op Europees niveau zou moeten plaatsvinden.⁵⁹ Bij Kok is het idee van planning van de productie totaal verdwenen. Zijn Delta plannen hebben enerzijds iets weg van Keynesiaans beleid maar anderzijds lijken niet de intentie te hebben om consumptie of investeringen te sturen.⁶⁰ Kok ziet in dat nationale markten niet meer los van elkaar gezien kunnen worden door intensieve integratie op Europees- en wereld niveau. Daardoor is Europese samenwerking van levensbelang geworden voor de Nederlandse economie.

⁵⁸ Ibidem, 15-17.

⁵⁹ Den Uyl, inzicht en uitzicht, 124-126.

⁶⁰ Lerner, Abba, 'Mr Keynes' 'General Theory Of Employment, Interest And Money', *International Labour Review* 152.(2013) 36-46, alhier 45.

Waar bij Den Uyl in 1962 Europese samenwerking nog toekomst muziek lijkt te zijn is het in 1995 een centrale pijler in het plan van Kok voor Nederland.

De blokkade van de Keynesiaanse coördinatie-methode betekende ook dat economische groei niet langer direct aan banengroei gekoppeld is. Dit maakte het moeilijker om het lang gekoesterde sociaal-democratische ideaal van volledige arbeid te verwezenlijken. Kok houdt rekening met het onhaalbare ideaal van volledige arbeid. De zwakke in de maatschappij van Kok zijn de werklozen en niet de laagst betaalde zoals bij Den Uyl. Kok ziet in dat er mensen in de maatschappij zijn die buiten hun schuld om werkeloos zijn, volgens hem verdienen zij de volledige ondersteuning van de staat.

Sociaalstructurele veranderingen:

In de tweede helft van de twintigste eeuw hebben zich veel technologische ontwikkelingen voorgedaan waardoor er steeds minder arbeiders nodig waren en zij zich differentieerden. Door deze differentiatie onder arbeiders hadden zij geen universele behoeften meer. Hierdoor is het voor de sociaal-democratie moeilijker om zich alleen te richten op de behoeften van de arbeiders-klasse. Daarnaast was het klassieke sociaal-democratische beleid minder aantrekkelijk voor de middenklasse in een krimpende economie. De maatschappij die Den Uyl in 1962 schetst is nog steeds onderhevig aan stratificatie. De maatschappij is volgens hem nog in te delen in sociale groepen met hun eigen belangen. Kok stelt dat dit in 1995 niet meer het geval is.⁶¹ Waar Den Uyl nog schrijft over de behoeften van de arbeider, spreekt Kok over de brede middenklasse die zo goed als de hele maatschappij lijkt te omvatten. Voor den Uyl is het van het grootste belang dat vooral de minder bedeelden in Nederland en de wereld het beter krijgen. Dit moet bereikt worden door planning van productie om aan behoeften van de minst bedeelden te voldoen. Kok streeft voor een verbetering voor de algehele maatschappij. De gehele maatschappij zonder onderscheid in afkomst of inkomen te maken moet voordeel hebben aan de voorzieningen geboden door de staat. Deze verbetering wil hij bewerkstelligen door ondersteuning van werklozen en verbetering van milieu en infrastructuur.

De opkomst van nieuwe sociale eisen:

Post-materialistische waarden als vrouwenemancipatie, gelijkheid, autonomie en het milieu zouden in de jaren zestig opkomen brachten nieuwe eisen met zich mee voor de politiek. Niet langer kon

⁶¹ Wim Kok, "We laten niemand los", 6.

men zich puur richten op economische groei en de verdeling van welvaart. Er moest ook rekening gehouden worden met de consequenties van deze economische groei.

In de plannen van Den Uyl is nog een sterke nadruk op productie te zien, de planning hier van en de verdeling van de welvaart. Er wordt al wel rekening gehouden met waarden als autonomie, gelijkheid en emancipatie maar deze gelden vooral voor de traditionele arbeidersklasse. Dit valt te verklaren aan de hand van het feit dat het post-materialisme pas officieel vorm kreeg binnen de PvdA in 1966 met de opkomst van Nieuw Links vier jaar na het verschijnen van 'De kwaliteit van bestaan'.⁶²

In 1995 waren deze waarden geïntegreerd in de sociaal-democratische ideologie, onder andere door het in 1970 opheffen en opnemen van nieuw links in de PvdA.⁶³ De post-materialistische waarden zijn dan ook terug te vinden in de plannen van Kok. Naast de eerder genoemde pijler van Europese samenwerking is milieu er ook een in zijn betoog. Ook uit de plannen voor burgerparticipatie en doorzichtigheid van de overheid spreekt de invloed van post-materialistische waarden.

Het probleem van sociaal-politieke allianties:

De opkomst van zowel post-materialisme in als neo-materialisme bracht politieke stroming met zich mee. Hierbij vormde de links libertariërs met hun post-materialistische waarden een nieuwe concurrent op links. Terwijl het neoliberalisme met haar neo-materialistische waarden allianties met partijen op rechts moeilijker maakten.

Den Uyl was de man van de polarisatie met rechts. Als brug binnen de sociaal-democratie met nieuw links probeerde hij het traditioneel sociaal-democratische gedachtegoed met de post-materialistische waarden van deze nieuwe stroming te verenigen. Zoals al hierboven al gemeld is 'De kwaliteit van bestaan' vier jaar voor de officiële opkomst van Nieuw Links geschreven. Er kan er nog geen sprake zijn van post-materialistische invloeden in deze tekst en hij is dan ook traditioneel sociaal-democratisch. 'De kwaliteit van bestaan' is vooral nog beïnvloed door het gedachtegoed van Keynes en zijn Keynesiaanse theorieën. Dit onder andere maakt de ideologie van Den Uyl traditioneel sociaal-democratisch en plaatst hem niet zover links in het politieke spectrum als tijdens zijn polarisatie met rechts maar zeker ook niet in de buurt van het midden.

Kok en zeker de paarse kabinetten onder zijn leiding, worden vaak geïdentificeerd met de derde weg die leidt naar het politieke midden. Dit komt ook naar voren uit zijn ideologie. Bijvoorbeeld uit het feit dat hij een balans tussen economie en milieu bepleit in plaats van een keuze voor een van beide.

⁶² Becker, *De ondraagbare Becker*, 255.

⁶³ Karin Van Leeuwen, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers, *De rode canon: Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen* (Amsterdam, 2014) 51.

Kok bevindt zich nog steeds net als Den Uyl tussen de links libertariërs en neoliberalen in. Maar waar Den Uyl meer naar de eerst genoemde kijkt leunt Kok meer naar de laatste. In Kok zijn balans tussen economie en milieu zou het eerste volgens sommigen toch wat zwaarder wegen.⁶⁴ Kok heeft de ideologie van de PvdA dichter naar het midden gebracht en een einde gemaakt aan de polarisatie met rechts. Hierdoor heeft de PvdA afstand gecreëerd ten opzichte van de andere linkse partijen. Maar de beweging naar het midden heeft de mogelijkheid van allianties met partijen in het centrum en rechts hiervan vergroot. De kabinetten paars kunnen mogelijk gezien worden als een uitwerking van deze verbeterde mogelijkheden.⁶⁵

Het einde van het intellectuele overwicht:

De sociaal-democratische partijen verloren het intellectuele overwicht en daarmee de mogelijkheid om het maatschappelijk debat te sturen in de richting van reformisme, progressie en moderniteit. In plaats daarvan werd het maatschappelijk debat getekend door liberaal markgericht denken en individualisme aan de ene kant en ecologisme aan de andere.

Den Uyl verwoordt in de kwaliteit van bestaan nog een vrij klassiek sociaal-democratisch verhaal geïnspireerd door Keynes. De arbeider en zijn behoeften staan nog steeds centraal in zijn betoog. Ook de planmatige productie sluit aan bij een klassieke sociaal-democratische aanpak. Het socialistische ideaal via een democratische weg heeft decennia lang het gezicht van de sociaal-democratie bepaald.

De ideeën van Keynes zijn in het laatste kwart van de twintigste eeuw langzaam vervangen door neoliberale ideeën zoals de nieuwe klassieke macro-economie theorie.⁶⁶ Door het verlies van geloof in de traditionele sociaal-democratische verhaal moest Kok iets nieuws creëren. Een geloof in Europa, balans tussen economie en milieu, maar ook van grote door de staat gefinancierde projecten vormde het nieuwe gezicht van de sociaal-democratie. De nieuwe doelgroep die moest profiteren van al deze plannen was de brede middenklasse. De nieuwe sociaal-democratie vormde een balans tussen de economische plannen op rechts en de ecologische idealen op links, gericht op de gehele maatschappij.

⁶⁴ Paul Kalma en Frans Becker, 'Zeven amendementen op het poldermodel', in: Partij van de Arbeid, *Enkele eenvoudige gedachten; bouwstenen voor het verkiezingsprogramma* (Amsterdam, 1997).

⁶⁵ Frans Becker, Wim van Hennekeler, Monika Sie Dhan Ho en Bart Tromp (Red.), *Zeven jaar paars*, WBS jaarboek 22 (Amsterdam, 2001) 15-16.

⁶⁶ Ilene Grabel, 'The political economy of 'policy credibility': the new-classical macroeconomics and the remaking of emerging economies', *Cambridge journal of economics* 24 (2000) 1-19, alhier 1-2.

Conclusie:

Na de tekst analyses van 'De kwaliteit van bestaan' en "We laten niemand los", en een vergelijk van de daaruit voortkomende ideologieën is het nu mogelijk een aantal conclusies te trekken. Aan de hand van de bovenstaande stappen is getracht de volgende vraag te beantwoorden: Hoe heeft de sociaal-democratische crisis invloed gehad op de ideologie van de PvdA? Hiervoor is eerst gekeken naar de al bestaande crisis-literatuur. Vanuit de politieke en sociale wetenschappen kwam in het begin van de jaren zeventig het idee op dat de sociaal-democratie zijn ondergang tegemoet ging. Met de verzorgingsstaat was haar taak volbracht, en verder sociaal-democratisch beleid zou alleen maar schade toebrengen aan economie en maatschappij. Interessant is hier dat Den Uyl in 'De kwaliteit van bestaan' aanhaalt dat de PvdA al vanaf 1952 zich bewust was van het feit dat zij verder moesten kijken dan de vooroorlogse doelstellingen verwezenlijkt in de verzorgingsstaat. Gøsta Esping-Andersen liet met zijn onderzoek halverwege de jaren tachtig zien dat het statische beeld van de sociaal-democratie die bestond in de sociale en politieke wetenschappen niet klopte. Partijen als de PvdA waren instaat zich aan te passen aan een veranderende maatschappij.

Dit onderzoek heeft getracht met een historische benadering een bijdragen te leveren aan het beeld van een dynamische sociaal-democratie. Hiervoor is eerst naar de ideologie van Den Uyl gekeken aan de hand van zijn tekst 'De kwaliteit van bestaan' uit 1962. Uit de tekst komt naar voren dat Den Uyl een traditioneel sociaal-democratische ideologie had geïnspireerd door het denken van Keynes. De arbeider en zijn of haar behoefte staan centraal in de ideologie van Den Uyl. Met een planmatige productie op nationaal niveau kunnen de behoefte van de zwakkere in de samenleving en de wereld worden voorzien.

Vervolgens is er naar de ideologie van Kok gekeken die naar voren kwam uit "We laten niemand los" uit 1995. Met Kok aan het roer is de PvdA een nieuwe (derde) weg ingeslagen richting het politieke midden. De middenklasse die ongeveer de gehele samenleving omvat moet gebaat zijn bij het overheidsbeleid. Daarnaast is de balans tussen economie en milieu voor Kok van cruciaal belang, beleid moet zo afgestemd worden dat deze twee van oudsher tegenpolen elkaar versterken. Ook benadrukt Kok het belang van Europese samenwerking voor de Nederlandse economie.

Deze twee ideologieën hebben zijn vervolgens vergeleken aan de hand van de vijf crisis punten van Merkel. Hieruit is duidelijk naar voren gekomen dat de verschillen in ideologie tussen Kok en Den Uyl te koppelen valt aan de crisis. Zo heeft Kok Europese samenwerking verder omarmd om het verlies van nationale controle op de economie te compenseren. Ook de acceptatie van werkloosheid en de daarbij horende uitkering is beïnvloed door het verlies van de controle over Keynesiaanse methode. Ook de keuze voor de middenklasse als doelgroep van beleid kan herleid worden naar het slinkende

en differentiërende proletariaat door sociaal-structurele veranderingen. De groeiende middenklasse wordt mondiger en heeft andere post-materialistische eisen omtrent milieu en politieke inspraak waar de ideologie van Kok op inspringt. In zijn geheel maakt de ideologie van Kok een bocht naar recht ten opzicht van de ideologie van Den Uyl en schuift meer op naar het midden. Dit geeft de mogelijkheid voor nieuwe politieke allianties met midden en rechtse partijen waar de kabinetten paars als een direct gevolg van kunnen worden gezien. In het maatschappelijke debat blijft Kok net als Den Uyl tussen links libertariërs en neo-liberalen in zitten. Maar waar Den Uyl met zijn klassiek sociaal-democratisch gedachtegoed waarschijnlijk dichter bij de eerste zit, zat Kok met zijn nieuwe (derde) weg waarschijnlijk dichter bij de laatste.

Duidelijk is geworden dat de ideologie van de PvdA niet statisch is en wel degelijk beïnvloed door de zogenoemde crisis. De Derde Weg ideologie van Kok kan gezien worden als een product van de structurele veranderingen in de maatschappij sinds de Tweede Wereldoorlog en de daaruit voortkomende sociaal-democratische crisis. Mogelijk verder onderzoek zou zich kunnen richten op de invloed van ideologische veranderingen op verkiezingsprogramma's en sociaal-democratisch beleid. Daarnaast staat de ontwikkeling van de sociaal-democratische ideologie na Kok niet stil en zal dit een voedingsbodem vormen voor verder onderzoek.

Bibliografie:

Literatuurlijst:

- Becker, Frans, *Werken I: Studies en rapporten, De ondraagbare Becker: Werken in tien delen. Deel 1 (Den Haag 2014)*.
- Becker, Frans, Wim van Hennekeler, Monika Sie Dhian Ho en Bart Tromp (Red.), *Zeven jaar paars*, WBS jaarboek 22 (Amsterdam, 2001).
- Bleich, Anet, *Joop den Uyl 1919-1987. Dromer en Doordouwer* (Amsterdam, 2008).
- Bosma, Jac en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011).
- Brill, Paul (red.), *Kopstukken van het laagland: een eeuw Nederland in honderd portretten* (Amsterdam 1999).
- Crozier, Michel, *The Crisis of Democracy* (New York, 1975).
- Dahrendorf, Ralf, *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory* (London, 1980).
- De Rooy, Piet, Henk te Velde en Willem Kok, *Met Kok: over veranderend Nederland* (Amsterdam, 2005).
- Esping-Andersen, Gøsta, *Politics Against Markets: the Social Democratic Road to Power* (Princeton, 1985).
- Gorz, Andre, *Farewell to the Working Class: An essay on post-industrial socialism* (London, 1982).

- Grabel, Ilene, 'The political economy of 'policy credibility': the new-classical macroeconomics and the remaking of emerging economies', *Camebridge journal of economics* 24 (2000) 1-19, alhier 1-2.
- Häusermann, Silja en Jane Gingrich, 'The decline of the working-class vote, the reconfiguration of the welfare support coalition and consequences for the welfare state', *Journal of European social policy* 25 (2015) 50-75.
- Heywood, Andrew, *Political ideologies: An introduction* (Basinstoke, 2012).
- Kalma, P en Frans Becker, 'Zeven amendementen op het poldermodel', in: Partij van de Arbeid, *Enkele eenvoudige gedachten; bouwstenen voor het verkiezingsprogramma* (Amsterdam, 1997).
- Klein, Pieter en Redmar Kooistra, *Wim Kok: het taaie gevecht van een polderjongen* (Amsterdam 1998).
- Koole, Rudolf Anton, 'Ondergang van de sociaal-democratie? De PvdA in vergelijkend en historisch perspectief', *Socialisme en democratie* 50 (1993) 73-98.
- Lerner , Abba, 'Mr Keynes' 'General Theory Of Employment, Interest And Money"', *International Labour Review* 152 (2013) 36-46.
- Merkel, Wolfgang, 'After the Golden Age: A Decline of Social Democratic Policies in Western Europe during the 1980s?', *Working paper* 20 (1989).
- Orlow, Dietrich, 'The Paradoxes of Success. Dutch Social Democracy and its Historiography', *Low countries historical review* 110 (1994) 40-52.
- Panitch, Leo, 'The Impasse of Social Democratic Politics', *Socialist Register* 22 (1985/1986), 50-97.

- Przeworski, Adam en John Sprague, *Paper Stones: A History of Electoral Socialism* (Chicago/London, 1986).
- Tromp, Bart, 'Een haalbaar ideaal', *Het Parool* (Amsterdam, 13-12-1995).
- Van Leeuwen, Karin, Marijn Molema en Ilse Raaijmakers, *De rode canon: Een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen* (Amsterdam, 2014).
- Zwaap, Rene, 'Het tweestromenland van Wim Kok', *De Groene Amsterdammer* 2 (Amsterdam, 1996).

Bronnenlijst:

- Den Uyl, Johannes Marten, *inzicht en uitzicht: opstellen over economie en politiek* (Amsterdam, 1978).
- Kok, Wim, "*We laten niemand los*", We laten niemand los. Den Uyl-lezingen 1993-1999 (Amsterdam, 2000) 73-99.

Afbeeldingen:

- Antonisse, Marcel (ANP), *Wim Kok en Joop den Uyl tijdens een debat in de Tweede Kamer* (Den Haag, 1986).